

BOTOS KATALIN:
Egy közép-európai kisállam nyomorúsága,
avagy: hogyan lettünk az elsőből utolsók

Az Európai Központi Bank 2006-os éves jelentése bemutatja a 21. századba átlépett közép-kelet-európai országok főbb gazdasági mutatóit. Már-már mazochista elszántság kell ahhoz, hogy magyar polgár az adatokat olvassa.

A négy visegrádi ország közül, de a balti államokat is megvizsgálva, Magyarországon a *legkisebb a gazdasági növekedés* (2006-ban 3,9%, míg a többiek 5–12% között szóródik). Ezzel szemben itt a *legnagyobb az államháztartás hiánya* (2005-ben 7,8 a GDP %-ban mért adat, s a 2006-os konvergenciaprogram szerint ez még nőtt is: 10,1%). Az észtek több mint 2% többletet értek el, s a többiek is csak 2,5–3,4% közötti mínusszal zártak. Jóval kisebbel tehát, mint Magyarország. Mivel a túlköltekezés már jó néhány éve folytatódik, nincs mit csodálkozni azon, hogy az *adósságállomány terén is vezetünk*. Az EKB adatai szerint a 2006-os (konvergenciaprogram szerinti) adat 67,% volt a GDP-hez képest, szemben az észtek 3,4%-ával vagy a csehek 30,6%-ával. Legközelebb hozzánk a lengyelek vannak, de azok is fényévnnyi távolságra: 42% az adósságállományuk a GDP-hez képest. A litvánoké 18,4%, a letteké 12,1%. A szlovákok 33,1%-on állnak.

Ha bő fél évtizeddel ezelőtt, 2001–2002-ben vettünk le a polcra egy kelet-európai átalakulásról szóló könyvet, tanulmányt, abban Magyarország az éltanulók között szerepelt. Adósságállományunk ugyan akkor sem volt alacsony, de növekedési mutatóink kedvezőek voltak, s számos tekintetben jobb minősítést kaptunk, mint versenytársaink.¹ Ezek a munkák rámutattak, hogy Magyarország már a rendszerváltás előtt már hozzáfogott bizonyos reformokhoz, s így természetes módon lett a nyugati piaci szereplők első számú partnere, hiszen a többi országban csak sokkal később kezdődtek meg a változások.

Visszapillantás: a rendszerváltás előzményei

Magyarország minden téren a többi gazdaság előtt járt a rendszerváltást megelőzően a reformok és piaci intézmények terén. Olyan átfogó és mélyreható változást, mint amilyen az új gazdasági mechanizmus volt a hatvanas években, a KGST-ben sehol nem vezettek be. Noha a közép-európai országokban, a cseheknél – akkor csehszlovákoknál – és a lengyeleknél voltak hasonló irányba mutató mechanizmusreformok, kétségtelen, hogy e téren Magyarország ment a legmesszebbre. Annymira messzire azonban mégse, hogy *a devizapolitikán és a tulajdon* fogalmán változtatott volna. Ez a két terület sokáig tabutéma maradt. Még a reform során bevezetett ésszerűbb arányú árfolyamok mellett is maradt a kötött devizagazdálkodás, a voluntarista árfolyam-politika, aminek aztán – éppen a többi területen sikeres reformok miatt – katasztrofális következményei lettek. Ide vezethető ugyanis vissza a hatalmas eladósodás eredete, amelynek terheit közvetve máig érezzük a vállunkon. A magángazdálkodási vállalkozások a hatvanas években, a háztáji gazdaságok, majd a 80-as években a Gmk-k, Vgmk-k formájában elterjedtek, de fennmaradt az állami tulajdon elsődlegességének elve. Legfeljebb úgy lehetett tömegesen vállalkozni, ha a „kötelező gyakorlatot” is elvégezted, vagyis az állami tulajdonon vagy a szövetkezetben „letudtad” a magad penzumát. Ez dupla műszakot jelentett a társadalom nagy része számára, ami nyilvánvalóan ugyancsak súlyos nyomot hagyott a magyar lakosság egészségi állapotán.

Magyarország azonban csak „fél reformot” *hajtott végre*, s ez ma úgy tűnik, rosszabb

helyzetbe hozott bennünket, mint ha nem csináltunk volna semmit. Hogy a felemás reform a gondjaink oka, arra már 1989-ben rámutatott a jelen cikk szerzője.²

Ezért, bár Magyarország életszínvonalára némi irigységgel tekintettek a közép-európai országok („a legjobb barakk a lágerben”), s a lengyelek azt mondták, „a Nyugat Délen van”, a Kádár-rendszer nem adta ezt ingyen. Legalább három nagyon súlyos, *speciális problémát* hagyott örökül ránk: a devizaadósságokat, az egészségi állapot súlyos leromlását, s ezzel a társadalombiztosítás átlagosnál nagyobb terheit és a környezetszennyezést, ezen belül a mezőgazdasági nagyüzemek környezetromboló technológiáinak következményeit. Ezekhez a sajátos magyar terhekhez természetesen társultak a szocializmus *általános negatívumai*, a technikai elmaradás és a torz gazdaság szerkezet. Az előző hármat azért emelem ki, mert a magyar helyzetre különösen jellemző volt.

A számlákat a rendszerváltás után nyújtották be. Az 1990-et megelőző évtizedben még tovább lehetett görgetni őket.

Az adósságválságot 1981-ben sikerült menedzselni az IMF-tagság segítségével, igaz, az ára az IMF- megszorításokat kikényszerítő politikája miatt egy évtizedes stagnálás volt. Pontosabban: nem az IMF miatt tettük, hiszen az alapvető ok maga az eladósodás volt, az IMF „csak” kikényszerítette a visszafogásokat. Senki nem mondta a hitelezőknek, hogy ti is felelősek vagytok, hogy túlhiteleztétek a szuverén adóssokat.

Ami a lakosság romló egészségi állapotát illeti, a társadalombiztosítás terhei is a rendszerváltás után ugrottak meg. Nemcsak azért, mert a túlhajszoaltsághoz most már az egzisztenciális félelem is társult, fogékonyabbá téve a betegségre a társadalom tagjait, de azért is, mert a munkanélküliség réme elől sokan a nyugdíjrendszerbe menekültek. Egy-két éven belül félmillió fővel gyarapodott a nyugdíjasok száma, ami súlyosan megterhelte az államháztartást – természetesen a tényleges munkanélküliek körülbelül ekkora aránya mellett, ami szintén jelentős közkiadásokat jelentett. A társadalombiztosítás az összeomló termelés miatt a többi volt szocialista országban is nagy gondot okozott. Közép-Európában kevés országban maradt talpon a nagy ellátó rendszer. Ez a dicséretes magyar tb-menedzsmentnek és a kormányzati válságkezelésnek volt tulajdonítható, de az államháztartás hiánya természetesen tükrözte ennek költségét.

A környezetszennyezés a többi országban is nagy károkat okozott. A cseh ipartelek lerobbanása például meglehetősen nagy infrastrukturális és rejtett környezeti adósságokat jelzett.³ Nálunk a környezeti károkozásnak egy sajátos formája az ipari károk mellett a nagyüzemi mezőgazdálkodás intenzív műtrágyázási gyakorlata volt. A nagyüzemek szétesésével ez a probléma nagyjából megoldódott, de vele együtt a sikerágazat is megszűnt. (Bár az agrárium még napjainkig nettó devizatermelő az ágazat, ami kivételes fontosságot kölcsönöz neki, de a mezőgazdasági termelés részaránya, a foglalkoztatás és kivitel volumene alaposan visszaesett.)

Mindezek következtében a magyar társadalom és gazdaság, bár a többi KGST-országnál felkészültebben lépett be a piacgazdaság szakaszába, hiszen mechanizmuselmeket már átvett tőle – a kétszintű bankrendszer létrejötte, adóreform, közös vállalatokról szóló törvény, a társasági törvény létrehozása, a tőzsde előkészítése – súlyosabb *terheket hozott magával*.⁴ Ez nem azt jelentette, hogy a lakosság életszínvonala rosszabb lett volna a többiekénél, ellenkezőleg. A hatvanas-hetvenes évekre elért életszínvonalat minden erővel tartani igyekezett a Kádár–Grósz–Németh-kormány. Ha kellett, az eladósodás tovább görgetése árán is. Utóbbi még hangulatjavító intézkedéseket is tett: az utolsó pillanatban – 1989-ben – felszabadította a devizabetéteket. Ki is rohant fél Magyarország Bécsbe, a vágyott nyugati tartós fogyasztási cikkeket beszerezni, elköltve ezzel az országban lévő devizát – külföldön. Annál nehezebb volt aztán elfogadni, hogy a változások nem életszínvonal-emelkedést, hanem visszaesést jelentettek az átmenet során.

Annak, hogy a többi ország reformlépéseinél korábban megkezdjük a piacgazdaságra való áttérést, társadalmi szempontból volt egy súlyos következménye: a nómenklatúra még hamarabb lépéseket tett a hatalmi pozíciók vagyoni pozícióvá alakítására, mint máshol. Ez is komoly társadalmi feszültségek forrása lett a későbbiekben.

A rendszerváltás küszöbén

Valamennyi rendszerváltó országot sokkolta az átalakulás, amelynek jó-rossz statisztikai mérőszáma a termelés visszaesése. Ez Közép-Európa gazdaságaiban alacsonyabb – átlagosan 28% – volt, mint a balti államokban, ahol 43%-ot is elért.⁵ A többi átalakuló országban több mint felére esett vissza a termelés (54%-os volt a csökkenés). A mélypontot a közép-európai országok 1992-ben, a balti államok 1994-ben, míg a többiek 1995-ben érték el. A konkrét rendszerváltozás különböző időpontokban ment végbe az átalakuló országokban: 1990-ben, 91-ben vagy 92-ben következett be. Többségükben már a változás éve előtt csökkenő volt a gazdasági növekedés trendje. A közép-európai gazdaságok is a ciklus más-más pontján „váltakoztak”, és különböző fejlettségi szintről indultak. Lengyelország nagyon alacsony szinten állt. Az akkori reform-kommunista kormányzat ekkor már próbálkozott a magyar reforméhoz hasonló mechanizmusok bevezetésével – de végül is ezek már kevésnek bizonyultak. A rendszerváltás küszöbére, 1989-re a lengyel vezetés teljességgel elvesztette a kontrollt a fogyasztói árak felett, az árindex 259,5%-ra szökött fel. Hasonló jelentős áremelkedés a szovjet gazdaságban volt (144%-os fogyasztói árindexszel). Itt a bérkiáramlás ezt nem is kompenzálta, míg a lengyeleknél igen. Így ott nem volt reálbércsökkenés, viszont jelentős hiányok alakultak ki. A magyar fogyasztói áremelkedés az 1989. évben 18,8% volt.

Valójában a régiót többféle válság terelte a rendszerváltozás irányába. A csökkenő kibocsátás, a növekvő hiányok, a bérinfláció, sőt, hiperinfláció, a nagy költségvetési deficit és a külső eladósodás a leginkább a szovjet gazdaságot sújtotta. Magyarországon elsősorban a gazdaság visszaesése és a külső adósság jelentett problémát.⁶

A rendszerváltással kapcsolatos radikális változtatások hatására Lengyelország gyors növekedésnek indult. Magyarország, mely a 80-as években átlagosan csupán 1%-os növekedést produkált, a ciklus felső pontján volt, mivel az előző kormányzat jelentős eladósodás árán stimulálta a gazdaságot. Radikális mechanizmusváltásra (sokkterápiára) itt nem volt szükség, ámbar a liberalizációs lépések hatása itt is igen jelentős volt.⁷ A visszaesés mértéke mindenesetre Magyarországon volt a legkisebb, viszont meglehetősen hosszan elhúzódott a fellendülés beindulása. Majd tíz esztendő kellett ahhoz, hogy magunkat utolérjük, s visszakapaszkodjunk arra a szintre, amelyen már gyakorlatilag egy évtizede stagnáltunk. 1998-ban az 1989 évihez viszonyítva még csak Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia volt magasabb szinten. A lengyelek viszonylag gyorsan utolérték magukat. A Szovjetunió szétesésével és Csehszlovákia felbomlásával 25-re emelkedett rendszerváltó ország közül egyedülként, 100% feletti szintet értek el a rendszerváltozás utáni 8. évben. 1998-ban vagy a konkrét rendszerváltás után a hatodik évben a közép-európai országok átlagosan a korábbi teljesítmény 90%-át, a balti államok pedig 70%-át érték el korábbi szintjüknek. (A többi átalakuló ország körülbelül 60%-át.)⁸

Értelemszerűen az átállás megterhelte az egyéni háztartásokat és a közösségi költségvetéseket is. Az életszínvonal a becslések szerint kevésbé esett vissza, mint azt a kibocsátási adatok drámai csökkenése sugallná. Ebben nagy szerepet játszik a sűrű és fekete gazdaság léte. Nem csoda, hogy ennek visszaszorítása a későbbiekben egyre nehezebb, hiszen a túlélés eszközt látták benne az emberek, s ez bocsánatos bűné tette a jogszabályok kijátszását.

Az államháztartás már 1989-ben jelentős mínuszokkal küzdött csaknem minden volt KGST-országban. A Szovjetunió hiánya volt arányaiban a legnagyobb, a GDP-hez képest 8,6%. Nem csoda, hogy összeroppant a gazdaság.⁹ A kényszerű katonai verseny meghozta az USA győzelmét versenytársa fölött. A lengyel és a magyar deficit 3% körüli volt. Tragikomikus, hogy a román költségvetés viszont 7,5% többlettel zárt, összefüggésben azzal, hogy Ceausescu minden áron vissza akarta fizetni a külföldi adósságokat. És decemberben a rettegett párt- és államvezetőt, statáriális eljárással végezték ki saját elégedetlen biztonsági emberei...

A rendszerváltozás után azonban minden ország államháztartása megérezte, hogy összeomlottak a korábban a KGST piacra termelő vállalatok. Jelentős munkanélküliség jött létre, s ezek az emberek nem betettek a költségvetés kasszájába pénzt adók formájában, hanem kivettek onnan segélyeket, támogatásokat. Az átmenet utáni visszaesés ezért minden országban megnövelte a deficitet s az inflációt is.

Annak függvényében, hogy hogyan igazították ehhez hozzá az árfolyamokat az inflációkülönbségekhez, avagy miként próbálták meg a valuta felülértékelt tartásával az inflációt fékezni, a fizetési mérlegekben jelentkezett a hatás. A *currency-boardokat*, valutatanácsokat működtető balti országok voltak sikeresek az infláció leszorításában.¹⁰ A magyar forint esetében a valuta enyhe felülértékeltisége nem éppen kedvezett az exportnak, az importnak annál inkább. Az infláció felszökött így is 35%-ra, majd fokozatosan csökkent. Mégis, az első két évben aktív kereskedelmi mérleget értünk el, de ennek oka inkább a gazdaság összehúzódása, a készletek felélése volt, mint a tudatos és jól strukturált exportpolitika.

Ne felejtjük el, nem lehet ezeket az éveket a nyugati közgazdasági szaknyelv segítségével értékelni, mert nagyon sajátos folyamatok mentek végbe a gazdaság akadozó működése közepette. Maga az átállás egy folyamat volt, amelyben új értelmet nyertek a szavak, mint infláció, tőke, árfolyam. Az addig használt kifejezések egy egész más tartalmat takartak. Az infláció állami árszabályozás eredményeként bekövetkező áremelkedést, a tőke csupán állami tulajdonú termelőeszközt, az árfolyam voluntarista módon, az állam által deklarált viszonyt jelentett. Ahhoz, hogy ezek a kifejezések a piacgazdaságban végbemenő folyamatokra utaljanak, amelyek eredményeként az árak és árfolyamok *alakulnak*, a tőke *tulajdonost cserélhet* – s ez által visszahatnak a gazdaságra –, mindenekelőtt végbe kellett menjen a *privatizáció*. Amíg nem volt világos, hogy ki lesz a stratégiai döntéseket meghozni képes új tulajdonos, addig nemigen történtek érdemi változások, így aligha lett volna sikeres egy leértékeléssel ösztönző exportpolitika sem, ámbátor az import kordában tartásában segíthetett volna, nyilvánvalóan inflációt gerjesztő árhatás árán.

Nem kérhetünk számomra ezért a komplex exportösztönzési politikát a kormányzatokon, hiszen azt se tudták, ki ennek alanya. A privatizáció lassan indult be, s nem volt világos az se, mi a szándéka az esetleges külföldi vevőnek – lehetett elsődlegesen a hazai piac megvétele is – (ami nem volt ritka jelenség Magyarországon). Arról nem is beszélve, hogy az államkassza amúgy is deficitel küszködött. Az átalakulással megkezdődő beruházások hazánkban, a harmadik-negyedik évben hozták magukkal a fizetési mérleghiányok jelentős növekedését, ami drasztikus leértékeléshez, majd azt követően a csúszó árfolyam-politika bevezetéséhez vezetett. Ez a magyar inflációt újra fellökte a 28% közelébe, de amit majd pénzügypolitika a további években szívós munkával egy számjegyre csökkentett.

A rendszerváltás kikényszerítői közül táborszerte fontos szerepet játszott a *külföldi eladósodás*. Ami Magyarországot illeti, szinte *első helyen áll*.

Ha csak az adósság adatokat nézzük, a számok önmagukban keveset mondanak. Nézzük az 1989-es adatokat!

	Bruttó külföldi adósság Mrd USA dollár	
	1985	1989
Bulgária	4,1	10,7
Csehszlovákia	4,6	7,9
NDK	13,6	33,4
Magyarország	14,0	20,6
Lengyelország	29,3	40,8
Románia	6,6	0,7
Szovjetunió	31,4	58,5

Forrás: A. Ashlund: Building Capitalism,
Cambridge University Press 2002, 49.o.

Azt láthatjuk ezekből a számokból is, amire a költségvetési szufficit kapcsán utaltunk: Románia valóban visszafizette – iszonyú megszorítások árán – külföldi tartozásait. Az is érzékelhető, hogy mindenütt – különösen az NDK-ban – dinamikus az évtized közepéhez képest az adósságnövekedés. Abszolút értékben a Szovjetunió vezetett a külföldi adósságok terén, s Lengyelország volt a második. *Nem mutatja azonban, hogy az egy főre jutó adósságot tekintve Magyarország állt az első helyen.*

Az sem érzékelhető, hogy a külkereskedelmi devizabevételekhez ez az érték mekkora teher. Az exporthoz viszonyított bruttó adósságok mértéke tekintetében ugyan a lengyelek megelőzték minket, náluk volt a legmagasabb az érték, 474%, de a második helyet itt is mi foglaltuk el: a magyar adat 278,9%. A mutató jelzi, hogy a szovjet, sőt még a nagyon alacsony csehszlovák adósság is nagyobb volt, mint az éves export értéke. A nem túl nagy bolgár adósság is az export 200%-a fölött volt. Azaz, az adósságok visszafizethetőségét az exporttal kitermelhető deviza egyre kevésbé tudta garantálni. Jelzik a számok, hogy ahol az adósság kisebb, ott kisebb volt a világ gazdaságba való integrálódás mértéke is, azért olyan magas a relatív eladósodás a forgalomhoz képest.

Azt meg végképp nem látjuk a bruttó adósságadatokról, hogy milyen kevés tartalékkal rendelkeztek az egyes gazdaságok. „Az ország, amelyet a legjobban ismerek” – hogy a brüsszeli bizottság biztosainak szófordulatát használjam –, például jó, ha háromnapos importra elegendő devizatartalékkal nézett szembe importfizetési kötelezettségeivel s az aggodalmaskodó hitelezők rohamával.

Magyarország a leghatározottabban a pénzügyi összeomlás küszöbén volt. A választást megnyert erőknél nyilatkozatban kellett biztosítani a hitelezőket fizetési készségéről, hogy az államcsődöt elkerüljük. Meglehet, hogy ha ekkor az ország felvállalja az adósságok visszafizetésének megtagadását, s az azzal együtt járó sokkal súlyosabb gazdasági visszaesést, kicsikarhatott volna némi adósságelengedést. Ezt azonban egyetlen felelős kormányzati tényező sem merte vagy akarta megtenni, mivel óriási belpolitikai felfordulást eredményezett volna, s a további finanszírozást is drágította volna. Az indulatok kormányzásának felelősségét ki vállalta volna?

A lengyel kormányzat sikeresebben oldotta meg a kérdést. Az erős lengyel lobby hatására a jelentős amerikai kormányhiteleket elengedte az USA a politikai átállás sikere érdekében. A magyar adósságok azonban értékpapír formában magánkövetelések voltak, ennek letárgyalása igen bonyolult feladatnak tűnt.¹¹

A rendszerváltozás gazdaságpolitikájának formálásakor a közös feladat, amellyel az egyes országok egyaránt szembenéztek, a *privatizáció* volt. Itt különböző megoldásokat alkalmaztak. A magyar döntést alapvetően befolyásolta az adósságvisszafizetés kényszere. Devizabevételre volt szüksége az országnak, ezért a készpénzes értékesítést választotta, szemben a csehszlovákok által követett gyakorlattal, a voucher-s privatizációval. Az utóbbi

Magyarországon csak a kárpótlási jegyekben öntött valamelyest formát. Mivel alacsony volt a megtakarítás a magyar gazdaságban, a készpénzes vevők nyilván elsősorban külföldről jelenhettek meg, s így devizát hoztak. Más kérdés, hogy a későbbiekben a készpénzes privatizáció ideológiáját kiterjesztették a versenyszférán túl a közjavakra is. Ennek alapvető oka már nem a megöröklött, hanem a rendszerváltozás alatt felhalmozódott adósságok finanszírozási kényszersége volt.

A transzformáció első évtizede

A viharos kelet-európai 90-es években kettős feladat volt a régió országai előtt: végrehajtani a transzformációt és csatlakozni Európa szerencsésebb nyugati feléhez.

A két dolog természetesen összefüggött egymással, hiszen a piacgazdaságra való áttérés nélkül a csatlakozás lehetetlen lett volna. Magyarország a csatlakozást teljesen természetesnek tekintette, mondván, hogy a jaltai paktummal mesterségesen lett ez az országsoport leválasztva Európáról. Élen is járt csatlakozási szándékának kinyilvánításával. A kiutazó delegációt azonban nem fogadták túlzott figyelemmel. Nyugat-Európa az évtized elején elsősorban azzal volt elfoglalva, hogy az egymás közötti gazdasági kapcsolatok elmélyítésével hogyan lehetne versenyképesebb az Egyesült Államokkal, amely katonapolitikai versenytárs nélkül maradván, elhúzott nyugati partnerei előtt. Míg a világ három centrumából Japán recesszióval küszködött, s lassú ütemben fejlődött az európai közösség is, az USA dinamikusabban növekedett. Nyugat-Európa a maastrichti szerződést készítette elő, amikor mi már a csatlakozási kérelemmel kopogtattunk az előszobában.

Igazság szerint a kormányzat, de talán a teljes magyar értelmiség hitt abban, hogy a Nyugat valamiképpen honorálni fogja a magyarok hosszú ideje kifejtett erőfeszítését a demokrácia és a piacgazdasági feltételek megvalósításáért. Az 1956-os forradalom, az 1968-as gazdasági reform, az 1982-es belépés az IMF-be, az 1989-es határnyitás – mind-mind világos üzenetértékű események voltak, amelyek jelezték, hogy a lehetőségek határára belől, amit viszont a nagypolitika rajzolt meg, Magyarország folyamatosan törekedett az Európával és a piacgazdaságokkal való szorosabb kapcsolatokra. Speciális gesztust vártunk 1945-ös és 1956-os cserbenhagyásunk kompenzálására, hiszen világos volt, hogy a „cordon sanitaire”-t önmaga védelméért áldozta be Nyugat-Európa a szovjet nagyhatalmi törekvéseknek. Úgy véltük, hogy még a legbaloldali nyugati értelmiségi körök sem érthettek egyet a forradalom vérbefojtásával, s azzal, hogy a „gulyáskommunizmus” szalonképessé tehet egy diktatúrát. Hamarosan rádöbben azonban a magyar politikai vezetés, hogy ezekben a várakozásaiban csalódnia kellett. Aki a leginkább „hasznélvezője” volt a magyar magatartásnak, Németország, az újraegyesítés gazdasági és politikai problémáival volt elfoglalva. A külső adósság adatai tanulmányunkban is mutatták, hogy az NDK nem-hogy üres kasszá, de kötelezettségeket hozott hozományba. S ha ehhez hozzávesszük a szocialista iparosítás eredményeinek megsemmisülését, a kialakuló munkanélküliséget és a keletnémet márka 1 : 1 arányú átváltásának terheit, érthető, hogy Németország felénk már nem tudta a Marshall-segély donorát eljátszani. A többi gazdaság viszont nem mutatott kiemelkedő érdeklődést, hacsak nem a megnyíló privatizációs és piacszerzési lehetőségekre gondolunk. Mindenesetre a német tőke mellett az osztrák, holland, francia és olasz tőke is számottevő érdeklődést mutatott a magyar befektetési piac iránt. A közösségi programok, Phare és Tempus szerény hozzájárulást jelentettek az óriási feladathoz, a felzárkózáshoz. A „Fehér Könyv” megfogalmazásával világossá tették, hogy melyek az átalakulás feladatai, s hogy azokat nem vihetjük be az EU-ba. E feladatokat a kelet-európai országoknak maguknak kell megoldaniuk, a belépés feltételeként. A remény, hogy rövidesen tagor-

szágok lehetünk, elszállt. A határidők kitolódtak. Annál is inkább, mert a maastricht-i követelményrendszernek való megfelelés az átalakulással egyidejűleg rendkívül nehéznek látszott. Sok esetben közkiadások növelésének kellett volna megelőznie példának okáért a privatizációt, de a merev, IMF által is szorgalmazott költségvetési egyensúlyteremtés szempontjai ezt szinte lehetetlenné tették.¹²

Nyugat-Európa ebben az időszakban saját gondjával volt elfoglalva. A mélyítési paradigmát követve, megvalósította a monetáris reformot, s bevezette az eurót. Mivel azt nem tudták mindenkire kiterjeszteni, hiszen voltak kimaradási klauzulával élő országok, a tagjelölteknek már nem akarták megadni ezt a lehetőséget. Így a szigorú inflációs és egyensúlyi követelményeknek való megfelelés került a gazdaságpolitikák középpontjába a kelet-európai országok mindegyikében. Magyarországon még ekkor is voltak bizonyos illúziók, hogy a visegrádi országok viszonylag szűk körét hamarabb felveszik a közösségbe. E mellett számos érv szólt, hiszen a csehek ipari fejlettsége hagyományosan európai volt, ezt még a szocialista évtizedek se tudták teljesen lerombolni, a lengyelek hatalmas piaca feltétlenül vonzó volt, történelmi áldozatai, civil bátorsága pedig méltányossági megfontolásokat vethettek volna fel. S az is tény, hogy ezek az országok a reform éllovasainak számítottak. Ugyanakkor nem lehet elvitatni, hogy a balti országok ugyancsak imponáló eredményeket mutattak fel, azt követően, hogy megszabadultak az orosz birodalom öleléséből. Ugyanakkor igazán összehangolt fellépésre a csatlakozni vágyók között nem került sor. Ki-ki maga próbálkozott ügyeskedni a csatlakozási tárgyalások során. A másik oldal lényegesen egy-ségesebben lépett fel a „szegény rokonokkal” szemben.

Még ekkor is joggal táplált Magyarország reményeket. A számos felmérés, amely a transzformáció sikerét elemezte, csaknem minden esetben Magyarországot hozta ki – a balti észtekkel holtversenyben – az első helyre.¹³

A rendszerváltásról a 25 ország tekintetében a nyugati szakemberek által készített fel-mérések azt vizsgálták, hogy milyen tényezők voltak fontosak az átalakulás eredményes-ségében.¹⁴

Megnézték például, hogy milyenek voltak az induló feltételek. Hét változót vettek fi-gyelembe az elemzésnél: a mezőgazdaság aránya a GDP-ben, a természetes erőforrásokkal való ellátottság, a kommunista uralom alatt eltöltött évek, a középiskolába beíratottak ará-nya, a kereskedelmi függés és a túliparosodottság mértéke, valamint az adott ország fővá-roának Düsseldorfhoz, Európa középpontjától való távolsága. Két tényező mutatta az eredményekkel a legszorosabb korrelációt: a kommunizmus alatt eltöltött évek hossza és a középiskolába járók aránya. E két tényező több mint ötven százalékát megmagyarázta a növekedési képességek.¹⁵

Nem csoda, ha a visegrádi országok mellett a balti államok mutattak viszonylag jó ké-pet, hiszen ezek az országok is a második világháborút követően kerültek orosz uralom alá. Magyarország e felmérésekben is az élre került.

A strukturális reformok végrehajtása, az infláció kézben tartása, a végrehajtott privati-záció, a korrupció visszaszorítása és a demokrácia fejlődése terén egyaránt megfelelőnek ítélték Magyarország teljesítményét. Ezt a minősítést Magyarországon kívül csupán Észt-ország kapta meg.

Figyelemre méltó, hogy a fizetési mérleg és eladósodás problémáival a felmérések nem foglalkoztak. Sőt, számos helyen kiemelik, hogy a térségbe áramló direkt tőke (FDI) legin-kább hazánkba érkezett, természetes következményeként annak, hogy a jogi-gazdasági környezet és a munkaerő színvonala itt volt a legmegfelelőbb számukra. No, meg tegyük hozzá, a második kormányzati ciklusban végrehajtott masszív infrastruktúra-privatizáció jelentős tőkebevonást eredményezett.

A posztkommunista országok átalakulásának sikere, 1999 (Aslund, 2002)

	Strukturális reform ¹	Ellenőrzött infláció ²	Privatizáció ³	Növekedés ⁴	Visszaszorított korrupció ⁵	Demokrácia ⁶	Összes pont
Lengyelország	X	X	X	X		X	5
Csehország	X	X	X			X	4
Szlovákia	X	X	X	X		X	5
Magyarország	X	X	X	X	X	X	6
Románia	X		X			X	3
Bulgária	X	X	X			X	4
Észtország	X	X	X	X	X	X	6
Lettország	X	X	X			X	4
Litvánia	X	X	X	X		X	5

„X” értelmezése:

¹ Az erre vonatkozóan számított 1999-es index legalább 0.70-e² 40%-kal alacsonyabb az előző évinél!³ A vagyonnak legalább 60%-a privát tulajdonban van⁴ Legalább 4% az elmúlt három év átlagában⁵ A freedom House jelzése szerinti⁶ A korrupció kisebb, mint a legrosszabb eredményt a nemzetközi rangsorolásban felmutató nyugat-európai országokban.

	Külföldi direkt tőke (FDI) beáramlása Közép-Európába (millió dollár)									
Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Lengyelország	10	117	284	580	542	1132	2768	3077	5129	6471
Csehország	132	513	1004	654	869	2562	1428	1300	2720	5108
Szlovákia	18	82	100	168	250	202	330	161	508	330
Magyarország	331	1459	1471	2339	1146	4453	2275	2173	2036	1944

Forrás: A. Ashlund: Building Capitalism, Cambridge University Press 2002. 435.o. alapján

A balti országokba áramló tőke a közép-európainak töredékét se tette ki. A többi átalakuló ország közül csak Oroszországban és Kazahsztánban voltak a magyar gazdasághoz hasonló befektetések az évtized vége felé, pedig az országméretük nyilván sokkal nagyobbak. Az is érzékelhető, hogy a nagyobb volumenű privatizációs lehetőségek fogytával a magyarországi tőkebeáramlás elmaradt a lengyel és a cseh adatoktól, hiszen végső soron egy kis belső piacú országról van szó, s az outsourcing céljára is voltak kedvezőbb terepek.

Mindenesetre, a kereskedelmi reorientáció az évtized végére teljes mértékben megvalósult. Az európai piacnyitásnak is köszönhetően, a kelet-közép-európai országok kereskedelme, s ezen belül exportja legfőképpen az EU tagországaiba irányult. Míg ezen országok 1980-ban exportjuk csaknem 27%-át a Szovjetunióba irányították, s a mai rendszerváltó országokba áramlott az export fele, ez az adat 2001-re 5%-ra, illetve 19%-ra csökkent. A kivitel több mint háromnegyede irányul a fejlett országok, döntően az EU piacára.¹⁶

Magyarország a kereskedelmi átcsatornázás terén is élen járt.

	Az EU-ba irányuló export részesedése a kivitelből (összexport = 100%)			
Ország	1991	1994	1999	2001
Lengyelország	64,2	69,2	70,0	69,3
Csehország	...	53,4	69,3	68,2
Szlovákia	...	35,0	59,4	59,9
Magyarország	59,9	64,4	76,2	76,4

Forrás: Köves A. idézett mű, 649. o. alapján

Nem csoda, hogy a von Hagen és kutatócsoportja az EU-csatlakozás előtti helyzet vizsgálatakor – melyet a Világgazdasági Fórum részére készített – úgy vélte, hogy Magyarország egyértelműen az élcsoporthoz tartozik, azon országok között, amelyek a csatlakozás után majd megállják a helyüket az EU versenypiacán. A kérdés megítélésénél vezető üzletemberek véleményét vették alapul. Arra kérték őket, hogy „pontozzák” az EU-országok és a csatlakozni kívánók eddigi és várható teljesítményét, abból a szempontból, hogy hogyan feleltek meg a lisszaboni folyamat számos – részfeladatának.

Lisszaboni pontok

	EU átlag	A legrosszabb négy EU-tag- állam átlaga	CEEC átlag	BU	CZ	EE	HU	LAT	LIT	PO	RO	SLK	SLV
Információs társadalom	5,42	-1,04	-0,91	-1,56	-0,04	0,32	-0,01	-0,70	-0,84	-1,10	-1,36	-0,80	-0,21
Innováció, K+F	5,07	-1,57	-1,27	-1,88	-0,57	-0,79	-0,71	-1,18	-1,21	-1,25	-1,87	-1,06	-0,63
Liberalizáció	4,78	-0,77	-1,27	-1,59	-0,77	-0,66	-0,55	-1,17	-1,03	-1,27	-1,92	-1,16	-0,46
Egységes piac kiépítése	5,17	-0,93	-1,35	-1,71	-1,04	-0,94	-0,80	-1,33	-1,08	-1,27	-1,92	-1,25	-0,66
Állami segélyek	4,39	-0,60	-1,19	-1,46	-0,50	-0,34	-0,30	-0,81	-0,99	-1,26	-1,92	-1,08	-0,27
Infrastruktúra	5,70	-1,37	-1,35	-1,89	-0,38	-0,38	-0,73	-1,13	-1,21	-1,76	-1,92	-1,10	-0,52
Telekommunikáció	5,71	-0,97	-0,94	-1,53	-0,05	0,12	-0,20	-0,87	-0,90	-1,02	-1,46	-0,83	-0,37
Szoigáltatások, szállítás	5,68	-1,76	-1,77	-2,24	-0,72	-0,89	-1,26	-1,38	-1,52	-1,91	-2,38	-1,36	-0,67
Pénzügyi szolgáltatások	5,13	-1,05	-1,25	-1,84	-1,78	-0,24	-0,55	-0,94	-0,90	-1,08	-1,61	-1,27	-0,53
Vállalkozói környezet	3,80	-1,37	-0,76	-1,46	-0,94	0,28	-0,30	-0,53	-0,64	-0,77	-1,44	-1,01	-0,28
A vállalkozás indu- lásának feltételei	4,14	-1,87	-0,94	-1,84	-1,06	0,28	-0,31	-0,55	-0,44	-0,66	-1,56	-0,97	-0,12
Szabályozási teher	3,46	-0,87	0,58	-1,09	-0,83	0,28	-0,28	-0,51	-0,84	-0,88	-1,32	-1,06	-0,44
Szociális háló	4,85	-0,91	-1,04	-1,73	0,36	-0,36	-0,53	-1,49	-1,27	-1,27	-1,47	-0,32	-0,05
Élethosszig tartó tanulás	5,16	-1,21	-0,57	-1,43	0,02	-0,30	-0,20	-0,97	-0,96	-0,85	-1,03	-0,35	-0,41
A szociális védelem modernizálása	4,53	-0,61	-1,33	-2,03	0,71	-0,43	-0,86	-2,01	-1,57	-1,70	-1,91	-0,28	0,32
Fenntartható fejlődés	5,51	-1,20	-1,43	-2,03	-0,47	-0,82	-0,85	-1,13	-1,21	-1,51	-2,00	-1,30	-0,53
Környezetvédelem	4,93	-0,65	-1,16	-1,51	-0,56	-0,57	-0,60	-0,94	-1,03	-1,31	-1,59	-0,66	-0,27
Éghajlatváltozás	6,09	-1,75	-1,70	-2,55	-0,38	-1,06	-1,11	-1,33	-1,39	-1,70	-2,41	-1,95	-0,78

Ez a felmérés abból indult ki, hogy mozgó vadra lövünk. Az EU maga is változik, legalább is változni akar. Az elemzés azt vette alapul, amit a lisszaboni találkozó célul tűzött maga elé: a legversenyképesebb és dinamikusabb tudásbázisú gazdaság lesz 2010-re, több és jobb munkahellyel és nagyobb szociális kohézióval. A fórum számára készített elemzés megvizsgálta, hol állnak az EU országai a maguk elé tűzött célok tekintetében, s hol helyezkednek el a csatlakozni kívánó országok. Ehhez a Világgazdasági Fórum Globális Versenyképességi Jelentését (Global Competitiveness Report) vették alapul. A vezető üzletemberek válaszai a kérdőív egyes pontjaira 0–7 közötti minősítéssel kvalifikálták az egyes országokat. Ezeket átlagolva meghatározták, hogy a megfogalmazható lisszaboni célok vonatkozásában mit értek már el a csatlakozó országok. Növekedési potenciál, kutatásfejlesztés, liberalizáltság, támogatási rendszerek korszerűsége a vállalkozókra nehezedő terhek és akadályok, a pénzügyi közvetítők fejlettsége, a szociális kohézió és a fenntartható fejlődés, az ökológia szempontjai mind-mind „pontozásra” kerültek. Ha megnézzük a táblázatot, látható, hogy a kelet-közép európai országok átlaga minden tekintetben alatta marad az EU átlagának, de számos tekintetben fölülte van a legrosszabbul teljesítő EU-tagállamoknak. A „legjobban teljesítő” közép-európaiak, így az észtek, magyarok, szlovének és a csehek szinte mindenben az EU sereghajtói fölött vannak, sőt néhány ponton elérik az EU-átlagot.

Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a csatlakozás utáni versenyképesség ezen országokban várhatóan nem a legrosszabb lesz. Nem megnyugtató azonban a felmérés szerint, hogy Lengyelország minden tekintetben lemarad az EU legrosszabbul teljesítő országai mögött is, s egy csoportba kerül Romániával és Bulgáriával, akiket még nem soroltak az első körbe. Ez az ország a jelen körben csatlakozni vágyók legnagyobbika.

Paradigmaváltás az EU-ban

Időközben jelentős változások következtek be az EU magatartásában. Miért? Alapvetően a világgazdasági környezetben végbement további drámai változások miatt.

A viharos kilencvenes évek, amelyek a kétpólusú világrendszer megszűnését eredményezték, s amelyek visszavezették a volt szocialista országokat a piacgazdasági intézményi keretek közé, távol-keleten is robbanásszerű fejleményeket hoztak. A „kis tigrisek” fejlődésére már a rendszerváltozás előtt ráirányult a figyelem, de a kínai és indiai gazdaság igazán csak ekkor kezdett el megindulni a határozottabb fejlődés és világpiaci integrálódás útján. Kína egy olyan térséget jelentett, amelyben a demokrácia nehézségei kevésbé jelentkeznek. Az egypártrendszer fennmaradása, párosulva a piacgazdaság mozgásba lendülésével olyan komoly versenyt támasztott a világpiacon a fejlett országok számára, hogy nem látszott elegendőnek a helytálláshoz az integráció eddigi hatékonyságnövelő hatása. Kína rendkívül gyors gazdasági növekedése mellett, a vezető pozícióban maradt Egyesült Államok is folyamatosan nagyobb dinamikát volt képes fenntartani, mint az EU.

*Európa tehát kettős szorításba került.*¹⁷

Az euró bevezetése így módon, bár sikertörténet volt, de átütő javulást az EU nemzetközi versenyképességében nem hozott. Érzékelve ezt, az Unió vezetése megfogalmazta a lisszaboni stratégiát, amely a nemzeti gazdaságvezetéseket serkenteni kívánta a kompetenciájukba tartozó területeken nagyobb erőfeszítésekre, a termelékenység emelése, a gazdasági aktivitás növelése, az innováció és a tudásalapú társadalom előmozdítása irányába. Emellett fontos döntést hozott meg: elhatározta, hogy a jelentkező országokat *egy csapatban* beveszi az EU sáncai mögé.

Az EU paradigmát váltott: a mélyítés helyett a bővítést helyezte előtérbe. Azzal, hogy 25-re, majd 27-re növelte tagjainak számát, megkönnyítette vállalatainak, befektetőinek e piacokra való behatolást, amelyben már az előző évtizedben is serénykedett. A nemzetközi befektetők soraiban Magyarország éppúgy, mint a többi közép-európai országban, az EU 15-ök jártak az élen. Így azonban számos további harmonizációs lépés segíti, hogy az új tagországokban megtelepedett vállalkozások fejlesszék tevékenységüket, s mivel ezen országokban a reál konvergencia terén még nincs túl nagy előrelépés, a bérköltségek jócskán elmaradnak a 15-ökben tapasztaltaktól, szép profitok realizálhatók. E profitok már a könyvelésben is javítják a holdingok mutatóit, de mivel azokat egy idő után hazautalják az anyavállalathoz, illetve annak tulajdonosaihoz, valójában a volt országok számára jelentenek komoly pótlólagos jövedelmet. A bővítéssel tehát a volt 15-ök *valóban új hatékonysági többletekhez jutottak, érdemes volt paradigmát váltaniuk.*

Mindezzel nem azt állítjuk, hogy nem volt célszerű lépés az EU kibővítése. Azt azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy más elvek alapján valósult meg, mint a korábbi bővítési hullámok. A Közös Piac létrejöttékor cél volt, hogy lehetőleg minél közelebbi fejlettségi szintű országok kapcsolódjanak egymáshoz. Így lehet a legkönnyebben integrálódni egymáshoz. A későbbi bővüléseknél hosszú, adott esetben több évtizedes felkészülési időszak előzte meg a csatlakozást, s a kohéziós alapok valóban komoly segítséget jelentettek a felzárkózó országoknak. Ami az agrárintegrációt illeti, először fordul elő, hogy a

csatlakozók markánsan kevesebb támogatást kapnak, mint a már bent lévő országok. Vagyis egyértelműen hátrányos helyzetben van a többi mezőgazdasági vállalkozóhoz képest az új tagok gazdaságadama. Lehet, hogy így is megéri nekik, hiszen a semminél az egy-negyed is több. Mindenesetre az EU különbséget tesz adott szektorban vállalkozó és vállalkozó között, ami aligha egyezik meg korábbi elveivel. Mindenesetre jól látható, hogy a csatlakozó országok nagy erőfeszítéseket tesznek a felzárkózásra. A növekedési ütem Magyarországon is a kétszerese volt a csatlakozás előtt az akkori EU-tagországokénak. Így is harminc év kellett volna ahhoz, hogy utolérje őket.

A harmadik évezred elején

Az átalakulás és az EU-hoz való csatlakozás kettős feladatát a közép-európai országok nagy erőfeszítéssel teljesítették. Hogy beváltotta-e a folyamat minden reményüket, aligha mondhatjuk.

Az EBRD a Világbankkal 2007-ben felmérést készített közösen az átalakuló országok önértékeléséről: hogyan látják ők maguk az átalakulás eredményességét. Igaz, ez szélesebb körű volt, hiszen a dél-keleti régió átalakuló országait, sőt, az EU csatlakozásra váró Törökországot is magában foglalta. Ez az átlagolás meglehetősen torzító. Mégis, érdekes, hogy mit mutatnak a felmérések. A megkérdezettek többsége inkább elégedett, mint elégedetlen volt a változásokkal. Arra a kérdésre, hogy háztartásában jobban élnek-e, mint 1989-ben, többen válaszolták azt, hogy nem, mint ahányan igennel szavaztak. Legtöbb háztartás relatív visszaesést tapasztalt az eltelt 17 évben vagyoni helyzetében. Viszont arra a kérdésre, hogy mindent egybevetve, mégis jobbnak érzi-e az életét, vagy sem, több mint a fele válaszolt igennel. Támogatják többségükben a piacgazdaságot, de igen sok az ellenzője is! Különösen az idősebbek és a szegényebb rétegek nem piachívók. Értelemszerűen ott nagyobb a demokrácia támogatottsága, ahol nagyobb a középosztály. Bár Magyarországon 5–10 százalékponttal kisebb a középosztály arány, mint pl. Csehországban vagy Szlovéniában, a demokrácia melletti kiállás körülbelül azonos mértékű; s így van ez a lengyeleknél is. Az önfoglalkoztatók és a magasabb képzettségűek boldogulnak az új rendszerben, s a felmérés szerint támogatják a piaci mechanizmust, de sokan panaszkodnak a tartós munkanélküliség nyomasztó hatására. A megkérdezettek többsége szükségesnek tartja, hogy az állam beruházzon az egészségügybe és az oktatásba. Egyrészt, mivel érzik a humántőke jelentőségét a munkaerőpiacon, másrészt, mivel ezek a kiadások egyre drágábbak a háztartások számára. A jobb közszolgáltatásokat is határozottan igénylik, ez nagyobb reformtámogatást élvezne. A jövőt tekintve, a polgárok reménykednek abban, hogy gyermekeik élete jobb lesz a jövőben, tehát érdemes volt „megcsinálni” a rendszerváltást.

Ami a csatlakozást illeti, 2007. október elsején tartották a közép- és kelet-délkelet-európai országok második gazdasági konferenciáját Frankfurtban. Ezen az összezejövetelen Jürgen Stark (aki egyébként a „paradigmaváltás” megfogalmazója) az alábbiakat fejtette ki: Európa ezen részén szinte semmi nem úgy működik, mint a könyvek szerint várnánk.¹⁸

Még azokat az empirikus megfigyeléseket sem támasztják alá az adatok, amiket a felzárkózó országokban megfigyelhetünk. Az elmélet például nem szól arról, hogy az árfolyamrendszer megválasztásának lenne hatása a gazdaság teljesítményére. Márpedig a balti és a közép-európai országok egybevetése alapján az tűnik ki, hogy, igenis, van! Sokkal dinamikusabb a valutájukat az euróhoz kötő balti országokban a növekedés, sikeresebb az egy főre jutó GDP-ben a felzárkózás, bár kétségtelen, hogy mélyebbről indultak. Az empirikus tapasztalatok meg eddig egyenesen azt mutatták, hogy a fix árfolyamot alkalmazó országok gazdasága éppen hogy visszaesik, de láttuk, a balti országokban az ellenkezője

következett be! Ugyanakkor tény, hogy nagy a fizetésimérleg-hiányuk és az infláció is jóval magasabb, mint a flexibilisebb árfolyamokat alkalmazó országokban: másfélszerese annak! Pedig az empirikus tapasztalatok szerint a fix árfolyamok esetében általában alacsonyabb az infláció, mintegy eszköz az árfolyam arra, hogy a partnerrégió vagy ország árstabilitását „importálják”. Most azonban nem így alakult.

Ami azt illeti, a fizetésimérleg-hiányok és a beáramló külföldi tőke legalább összhangban van az elmélettel. Csak éppen az a furcsa, hogy az ázsiai országok meg nagy tőkeexportőrök!! Nem is világos az eurozóna pénzügypolitikusi számára, hogy miért használják a külső finanszírozást a belső fogyasztás bővítésére a balti országok?

Reál-GDP növekedés (éves százalékos változások)				
	2003	2004	2005	2006
Közép-Európai országok				
Cseh Köztársaság	3,6	4,2	6,1	6,1
Lengyelország	3,8	5,3	3,5	5,8
Szlovákia	4,2	5,4	6,0	8,3
Magyarország	4,1	4,9	4,2	3,9
Balti országok				
Észtország	7,1	8,1	10,5	11,4
Lettország	7,2	8,7	10,6	11,9
Litvánia	10,3	7,3	7,6	7,5

Forrás: EKB Éves jelentés, 2006.

Fiskális pozíciók (a GDP százalékában)				
Államháztartás többlete (+) hiánya (-)				
Ország	2003	2004	2005	A konvergencia program adatai 2006-ra
Cseh Köztársaság	-6,6	-2,9	-3,7	-3,5
Dánia	1,1	2,7	4,9	4,1
Észtország	1,9	2,3	2,3	2,6
Ciprus	-6,3	-4,4	-2,3	-1,9
Lettország	-1,2	-1,0	0,0	-0,4
Litvánia	-1,3	-1,5	-0,5	-1,2
Magyarország	-7,2	-6,7	-7,8	-10,1
Málta	-10,0	-5,0	-3,4	-2,6
Lengyelország	-4,7	-3,9	-2,5	-1,9
Szlovénia	-2,8	-2,3	-1,4	-1,6
Szlovákia	-3,7	-3,0	-3,1	-3,7
Svédország	0,1	1,8	3,0	3,0
Egyesült Királyság	-3,3	-3,2	-3,3	-2,8
EU-10*	-5,1	-3,8	-3,4	-3,4
EU-13**	-3,0	-2,3	-2,0	-1,9
Euroövezet	-3,1	-2,8	-2,4	-1,9
Államháztartás bruttó adóssága				
Ország	2003	2004	2005	A konvergencia program adatai 2006-ra
Cseh Köztársaság	30,1	30,7	30,4	30,6
Dánia	44,4	42,6	35,9	28,6
Észtország	5,7	5,2	4,5	3,7
Ciprus	69,1	70,3	69,2	64,7
Lettország	14,4	14,5	12,1	10,7
Litvánia	21,2	19,4	18,7	18,4
Magyarország	58,0	59,4	61,7	67,5

Ország	2003	2004	2005	A konvergencia program adatai 2006-ra
Lengyelország	43,9	41,8	42,0	42,0
Szlovénia	28,5	28,7	28,0	28,5
Szlovákia	42,7	41,6	34,5	33,1
Svédország	51,8	50,5	50,4	46,5
Egyesült Királyság	38,9	40,4	42,4	43,7
EU-10*	41,6	41,0	40,7	41,2
EU-13**	41,1	41,8	42,4	42,7
Euroövezet	69,3	69,8	70,8	69,6

* Az EU-10 aggregátum az EU-hoz 2004. május 1-jén csatlakozó tíz ország adatait foglalja magában

** Az EU-13 aggregátum a 2006. decemberrel végződő időszakban az euroövezeten kívül eső 13 EU-tagország adatait foglalja magában

Források: Európai Bizottság (2004-2005-re) 2006-2007-es aktualizált konvergenciaprogramok (2006-ra) és az EKB számításai.

Megjegyzés: Az adatok a túlzott hiány esetén követendő eljárás definícióján alapulnak. A költségvetési egyenlegekben (a bizottság adatai) nem szerepel az UMTS-licenck eladásából származó bevétel. Dánia, Lengyelország és Svédország esetében az adatok a második pillérbeli nyugdíjalapokat is magukba foglalják. Ezeknek az alapoknak az egyenlegjavító becsült hatása a következő: Dánia a GDP 1%-a, Lengyelország a GDP 2%-a, Svédország a GDP 1,1%-a. A konvergenciaprogram legutolsó aktualizálásának és a bizottság 2006. őszi előrejelzéseinek megfelelően a Magyarországra vonatkozó adatok a második pillérbeli nyugdíjalapokai már nem tartalmazzák.

Fizetési mérleg – válogatott tételek (a GDP százalékában)												
A folyó fizetési- és a tőkemérleg egyenlege					Nettó közvetlen külföldi befektetések K				Nettó portfólióbefektetések			
	2003	2004	2005	2006*	2003	2004	2005	2006*	2003	2004	2005	2006*
Közép-Európai országok												
Cseh Köztársaság	-6,2	-6,5	-1,9	-4,5	2,1	3,7	8,2	3,8	-1,4	2,1	-2,4	-2,2
Lengyelország	-2,1	-3,8	-1,4	-1,4	2,0	4,7	2,1	3,1	1,1	3,7	4,1	-0,8
Szlovákia	-0,5	-5,3	-8,6	-7,9	2,2	3,3	3,7	6,7	-1,7	2,1	-2,1	2,9
Magyarország	-8,0	-8,1	-5,9	-5,6	0,6	3,3	4,7	6,2	3,5	6,7	4,0	2,9
Balti országok												
Észtország	-11,1	-11,7	-9,5	-10,2	8,1	6,0	16,8	1,5	1,8	6,2	-15,8	-7,8
Lettország	-7,5	-11,9	-11,2	-19,7	2,3	3,9	3,7	5,8	-2,0	1,7	-0,7	0,0
Litvánia	-6,4	-6,4	-5,9	-10,4	0,8	2,3	2,7	4,8	1,5	0,9	-1,0	-0,9

* A 2006-ra az Észtországra, Máltára, Svédországra és az Egyesült Királyságra vonatkozó adatok négy negyedéves átlagot jeleznek 2006. III. negyedévig, mivel ennél későbbi adatok egyelőre nem állnak rendelkezésre.

Kicsit csodálkozva áll a kelet-közép-európai polgár ezen értetlenkedés előtt. Hát nem értik meg a Lajtán túl, mekkora elmaradást szeretne behozni ez a régió?! Úgy tűnik, mintha nem is hallottak volna a hiánygazdaság fogalmáról. Mintha a szovjeturalom alatt töltött múltat végképp el lehetne törölni. Bizony nem megy az olyan gyorsan. A kelet-európai emberek is szeretnének kicsit közelebb jutni ahhoz a fogyasztási szinthez, amit szerencsésebb sorsú társaik nyugaton elértek.

Különösen érthetőek a nagy deficitek, ha meggondoljuk, hogy azok éppen a hazai keresletet kihasználó direkt tőkeberuházások eredményei. Hiszen a nyugati befektetők „piacot venni” jöttek be többnyire a csatlakozó országokba, nem önmaguknak versenyt támasz-

tani. A befektetésekből tehát nem lesznek exportkapacitások, az e célra importált gépek, berendezések a hazai piacra fognak termelni. A kiáramló jövedelmeken pedig a lakosság kétségtelenül vásárolni fog importjavakat is, hiszen már oly régen vágyik rá. De nem csak az FDI, a hazai befektetők is importigényesek. A növekedés gyorsítása elengedhetetlenül import többlettel jár, hacsak a lakosság nem kezd radikális takarékosági akciókba. Gond csak ott van, ahol már nem nagyon lehet emelni az ország külső eladósodását, a finanszírozás rendkívüli megdrágulása nélkül.

Elsőkből az utolsók

Ha megnézzük a táblázatokat, magyarázatot találhatunk arra, miért került Magyarország az ezredfordulón még előkelő első helyéről alig több mint fél évtized alatt az utolsók közé a volt szocialista csatlakozó országok közül. Alaposan lemaradtunk a GDP-növekedésben, vezetünk az államháztartási hiányban, államadósságunk az euroövezet gazdaságainak szintje körül van, messze a kelet-európai többi ország adósságértéke felett. Ezen országokban a deficit – ha kialakul – is elviselhető, hisz még jócskán van tere az adósságnövekedésnek. A gazdaságok felpörgésének ez nem, legfeljebb a külső adósságszint emelkedése szab majd gátat. A folyó fizetési mérleg Magyarországon ugyancsak kedvezőtlen, ha nem is annyira, mint a balti régióban. Az infláció, amit az előző években sikeresen a maastricht-i határ közelébe sikerült levinni, viszont meglódult 2006–2007-ben (A dezinfláció se volt fenékig tejfel, mert egyrészt viszonylag magas kamatszintet követelt, másrészt meg jelentős részben a beözönlő, s a hazai termelést gyakran eliehetetlenítő, olcsó távol-keleti, vagy csatlakozó országbeli importnak volt köszönhető.)

A magyar államháztartási hiányoknak három fontos oka van:

- az adósságok magas kamatszolgálata,
- az elhibázott kormányzati intézkedések,
- s a társadalombiztosítás hiányai.

Utóbbira átmeneti mentességet kaptunk, nem kell még számításba venni a konvergenciakritériumoknál. De a mentesség rövidesen lejár, s egyébként is csak kozmetikázza a tényt, hogy a tökefedezeti rendszerre való átállás ára a költségvetés hiányának növekedése. A viszonylag rövid időre adott mentesség semmiképp nem lesz elegendő arra, hogy az ország gazdasága ezt elsődleges egyenlegtöbblettekkel kigazdálkodja. Az kellene, ehhez, hogy a bevételek növekedjenek, avagy a kiadásokat lefaragják. A bevételek növekedéséhez a gazdaság felpörgetésére lenne szükség, ennek azonban gátat szab a magas államadósság, amelynek ráadásul a nagy része külföldi forrásból finanszírozott. Marad a lefaragás.

Biztatnak is az utóbbira keményen a nyugati szakértők. Megjelennek vezető nyugati újságokban cikkek, hogy a magyar miniszterelnök jót csinál, bár *nem jól* csinálja azt. A „jót” fogalmán azt értik, hogy a költségvetési kiadások csökkentése a helyes út.

A Nyugat azonban nem hajlandó tudomást venni arról, hogy ugyanaz a folyamat nálunk más feltételek mellett megy végbe. Európa is küzd a jóléti állam túlzott vállalásaival, a társadalombiztosítás hiányaival. Náluk a politikai kihívás a viszonylag magas életszínvonalból való visszalépés. Kelet-Európában azonban halmozódnak a hátrányok. Találónan adta egyik elemzése címének a nyugat-európai szerző azt, hogy „From red to gray”, azaz vörösből szürkébe. A kelet-európai országok esetében ugyanis a szocialista rendszerből egy olyan piaci rendszerbe kell átváltani, amelyben a népesség jelentősen öregszik, s így a társadalombiztosítás terhei egyre nőnek. A szocialista múltból örökölt alacsony fejlettségi szint – és szerény életszínvonal – *mellett* kell visszavágni a társadalombiztosítás nyugdíjait, az egészségügyi, oktatási és infrastrukturális kiadásokat. Ha a korábban közkielégésből

finanszírozott szolgáltatásokért a jövőben fizetni kell, az rendkívüli terheket zúdít a csatlakozó országok polgáira. Nyugat-európai béreknél, jövedelmeknél lényegesen alacsonyabb szintről kell még tovább visszalépni.

Valószínű, hogy ha az EBRD megismétli egy-két éven belül elégedettségi felmérését, Magyarország sokkal negatívabb válaszokat ad majd, mint amelyet a fentiekben láttuk.

Mind világosabbá válik, hogy Magyarország az évek során eltékozolta a korán kezdett rendszerváltozásból származó előnyeit. Magával hozta viszont a kádári hagyatékokat: a felhalmozódott *adósságállományt*. Pontosabban, azt a *tőkehiányt*, amit ezen adósságok viszszafejtése eredményezett a magyar gazdaságban. Mivel a politikus réteg nem tudta/merte közölni a társadalommal, hogy ami történik, az ennek az örökségnek a következménye, nem nézett szembe időben a szükségszerű megszorításokkal, hanem a jóléti rendszerváltás illúzióját kergetve, további szavazatszerző osztogatásaival és helyzeti előnyei kihasználásával még további terheket rótt az államkasszára, de az eladósodás révén, végső soron a jövő állampolgárai számlájára. Ez az út zsákutca. Hogy hogyan lehet belőle kihátrálni, azt csak egy nagyon átgondolt, hosszú távra tervező társadalompolitika segíthet felrajzolni. Igen valószínűtlen, hogy ennek módszerül a neoliberális megoldások alkalmazhatóak lesznek.

Lábjegyzetek

¹ A. Ashlund: Building Capitalism, Cambridge University Press 2002, von Hagen et al.: Central and Eastern Europe: Economic Developments, Reforms, and Geography 2002 (Manuscript.), L. T. Orlowsky: Transition and Growth in Post-Communism Countries Eds. – Edward Elgar Publ. UK, USA, 2001.

² Botos Katalin: Foreign economic relations: Hungary and international capital. markets. In: R. Clark: Hungary the second decade of economic reform. Longman, 1989, pp. 45–69.

³ Tosovsky, 2000. (Ten years on. Some lessons from the transition. Per Jacobson Lecture, Prague, Czech Republic, September)

⁴ Botos, K.: Burden of the past and challenges for the future. 2005/1. Heller F. Füzetek 30–50.

⁵ L. T. Orlowsky: Transition and Growth in Post-Communism Countries Eds. – Edward Elgar Publ. UK, USA, 2001., 4. o.

⁶ Ashlund, Building Capitalism, Cambridge University Press 2002. 50. o.

⁷ Rabár F.: A költéncos magányossága. Osiris 2002. 103. o.

⁸ L. T. Orlowsky: Transition and Growth in Post-Communism Countries Eds. – Edward Elgar Publ. UK, USA, 2001. 9. o.

⁹ Ashlund, Building Capitalism, Cambridge University Press 2002. 48. o.

¹⁰ L. T. Orlowsky: Transition and Growth in Post-Communism Countries Eds. – Edward Elgar Publ. UK, USA, 2001. 14. o.

¹¹ Jelen cikk szerzője a 1996-ban Varsóban találkozott a lengyel adósságelengedési tárgyalásokat lebonyolító szakemberekkel. A lengyel kollegák kifejezték csodálkozásukat, hogy a magyar rendszerváltó kormányzat ezt a lépést nem tette meg. Hivatkoztak arra, hogy Fekete Jánosnak volt a legnagyobb tekintélye a volt KGST-országok szakemberei közül a nyugati pénzügyi körök szemében. Szerintük az se lett volna feltétlenül akadály, hogy az előző időszak kommunista szakemberei sorába tartozott az MNB elnökhelyettes – a lengyelek polgári kormánya is megbízott ilyen feladattal a nemzeti érdeket elsődleges fontosságúnak tartó, volt kommunista szakembert. Hangsúlyozták, hogy az ilyen tárgyalásokat csak a legnagyobb titoktartás mellett lehet lebonyolítani, természetesen, ha az illető bírja a vezetés bizalmát. A jelen „oral history” – értékű közlést csak azzal a további ténymegállapítással tudom kiegészíteni, hogy a rendszerváltó kormányban felmerült hasonló gondolatot a szükséges politikai bizalom hiánya akadályozta meg.

¹² A magyar kormány meghívására hazánkat meglátogató Lámfalussy Sándor is azt a tanácsot adta a jelen cikk szerzőjének, mint a bankrendszer fejlesztéséért felelős miniszternek, hogy a meglehe-

tősen lerobbant állami cégeket reorganizálás után privatizálják, egy e célra létrehozott állami holding segítségével, amely szakmai tanácsadással segítené a vállalatok talpra állítását. Így azokat nem csődárón kellene eladni. Az adósságtéher azonban nyomasztotta az országot, a nemzetközi szervezetek sürgették a szigorú csődtörvényt – amit később maguk is túlságosan szigorúnak minősítettek –, s a vállalati vezetők szintén nem voltak ebben oly mértékben érdekeltek, mint abban, hogy egy-egy vevő kezére juttassák – esetleg személyes előnyök fejében – a bajbajutott cégeket. A vevők érdeke meg nyilván a minél olcsóbb megszerzés volt.

¹³ Mellesleg az észtek is már a rendszerváltozást megelőzően reformokban gondolkodtak. Felvetődött egy észt konvertibilis valuta bevezetése már 1988-ban. Soros György éppen ezen az alapon tervezte, hogy egyfajta „különleges övezet” létrehozására beszéli rá a szovjethatóságokat, hasonlóan a kínai kísérletekhez. A szerzőnek volt szerencséje szakértőként részt venni a tárgyalásban tartott háromoldalú, szovjet–amerikai–magyar szakértői tárgyalásokon. A tárgyalások végül is megfeneklettek, mivel az események gyorsabban haladtak a teljes rendszerváltozás irányában. Utolsó tárgyalásra éppen 1989. március 15-én került sor, Londonban.

¹⁴ *Fisher és Sahay: The Transition Economies After Ten Years.* 2001.

¹⁵ *Botos, K.: A transzformáció korszaka Kelet-Közép-Európában.* Placet Experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára. PPKE JAK, Budapest, 2004. 39. o.

¹⁶ *Köves András: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. Közgazdasági Szemle, L. évf. 2003. július–augusztus, 635–653. o.* (Az idézett adatokban az európai rendszerváltó országok – s nem csak Közép-Európa adatai szerepelnek.)

¹⁷ *Botos Katalin: Európa kettős szorításban.* In: *A lisszaboni folyamat és Magyarország* (szerk.: Farkas Beáta), SZTE Gazdaságtudományi Kar Kiadványa, 2007. JATEPress, Szeged, 33–47.

¹⁸ *Jürgen Stark: Fast but sustainable? Challenges and policy options for the catching – up process of central and eastern European countries.* http://www.ecb.int/press/key/date/2007/html/_1.en.html

Felhasznált irodalom

Ashlund (2002): *Building Capitalism*, Cambridge University Press.

Botos, K. (2007): Európa kettős szorításban. In: *A lisszaboni folyamat és Magyarország* (szerk.: Farkas Beáta), SZTE Gazdaságtudományi Kar Kiadványa, JATEPress, Szeged.

Botos, K.: Foreign economic relations: Hungary and international capital. markets. In: *R. Clark: Hungary the second decade of economic reform.* Longman, 1989.

Botos, K. (2004): A transzformáció korszaka Kelet-Közép-Európában. Placet Experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára. PPKE JAK, Budapest.

Botos, K. (2005/1): Burden of the past and challenges for the future. Heller F. Füzetek, Budapest. EKB Éves jelentés, 2006.

Fisher és Sahay (2001): *The Transition Economies After Ten Years.*

von Hagen et al. (2002): *Central and Eastern Europe: Economic Developments, Reforms, and Geography* (Manuscript.).

Jürgen Stark (2007): *Fast but sustainable? Challenges and policy options for the catching – up process of central and eastern European countries.* http://www.ecb.int/press/key/date/2007/html/_1.en.html

Köves A. (2003): A KGST-kereskedelemtől az EU csatlakozásig. *Közgazdasági Szemle, L. évf. 2003. július–augusztus.*

L. T. Orlowsky (2001): *Transition and Growth in Post-Communism Countries* Eds. – Edward Elgar Publ. UK, USA.

Rabár F. (2002): *A költéltáncos magányossága.* Osiris, Budapest.

Tosovszky (2000) (Ten years on. Some lessons from the transition. Per Jacobson Lecture, Prague, Czech Republic, September)